

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ПЕДЧЕНКО ОЛЕНА ВАСИЛІВНА

УДК 821.161.1:82-3(092) (043.3)

ФІЛОСОФІЯ КОХАННЯ У ПРОЗІ РОСІЙСЬКИХ СИМВОЛІСТІВ:

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

(на матеріалі творчості В. Брюсова, З. Гіппіус, Д. Мережковського і Н. Петровської)

10.01.02 – російська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії та історії української і світової літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

Пахарєва Тетяна Анатоліївна,

Національний педагогічний університет

імені М. П. Драгоманова,

професор кафедри світової літератури та теорії літератури

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Погребна Вікторія Леонідівна,

Запорізький національний технічний університет,

завідувач кафедри журналістики

кандидат філологічних наук, доцент

Євстаф'єва Наталія Павлівна,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

доцент кафедри історії російської літератури

Захист дисертації відбудеться «27» травня 2019 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.22 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01054, м. Київ, вул. Тургенєвська, 8/14.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01609, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «27» квітня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. Д. Осьмак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Філософія кохання постала як центральна тема у філософії і літературі Срібного віку, породжуючи теорії життя і смислу мистецтва, що зробило її предметом нескінченної зацікавленості для дослідників. Сучасний науковий дискурс із вказаної теми містить загальні питання вивчення феномена російського Еросу (Н. Джежер, М. Золотоносов, Л. Колобаєва, І. Кон, А. Ліхачова, О. Матіч, О. Еткінд та ін.); аналіз філософії кохання у творчості окремих письменників (Л. Анпілова, М. Гельфонд, І. Пахомова, Л. Пушкарьова, А. Хван та ін.); дослідження феноменології статі з точки зору гендерології (О. Вороніна, Т. Єрохіна, О. Матіч, О. Рябов, Т. Сидеєва, К. Еконен та ін.). Особливого значення філософія кохання набула в життєтворчій концепції письменників-символістів, що розглядається Т. Єрохіною як самоідентифікація свідомості творчої особистості, у межах якої виникає питання про гендерну самоідентифікацію.

Гендерні дослідження у літературознавстві традиційно пов'язують із феміністською критикою, розробленою С. Гілберт і С. Губар, Л. Іригерей, А. Колодни, Т. Мой, Е. Сіксу, Е. Шовалтер та ін. У вітчизняному літературознавстві вивчення жіночої літератури представлено роботами В. Агеєвої, Т. Гундорової, Н. Зборовської, С. Павличко, В. Погребної, Г. Улюри, С. Філоненко та ін.

У сучасному дослідженні гендерного аспекту російської літератури пріоритет мають також жіночі дослідження. Слід зацентувати увагу на значний внесок у вивчення творчості жінок Срібного віку М. Михайлової, яка означила проблеми репрезентації жіночої творчості та переважні теми жіночої прози цього часу, упорядкувала і прокоментувала публікації творів Н. Петровської. Окрім того, вона розглядала жіночі образи у прозі авторів-чоловіків і проблему діалогу чоловічої та жіночої культур епохи. Ці аспекти також представлені у працях Т. Єрохіної, Ю. Курило, Т. Осипович, Є. Тарланова та ін.

Питання зв'язку та розмежування «*Women's Studies*» від «*Gender Studies*» постали предметом дискусій ще наприкінці ХХ ст. Проблема полягала у визначенні самого поняття «гендер», що з кінця 1960-х рр. пройшло шлях від терміна в психології до загальнонаукового поняття. Переважною тезою вивчення даного аспекту в літературі можна вважати думку Ш. Ортнер і Ю. Лотмана про подання у культурі чоловічого і жіночого поглядів як невід'ємного елемента її багатоголосся.

Прикладом цієї поліфонії частково виступають творчі пари письменників Срібного віку, яких пов'язує літературна практика і кохання (В. Брюсов – Н. Петровська, І. Бунін – Г. Кузнецова та ін.), а також подружні пари (А. Ахматова – М. Гумільов, З. Гіппіус – Д. Мережковський, Л. Зінов'єва-Аннібал – В'яч. Іванов та ін.). Вивчення автобіографічних творів означених письменників є нині популярним у зв'язку з публікацією «текстів життя», що заповнили лакуни знання для розуміння їхніх «текстів мистецтва»; перш за все, стосовно творчості письменників-символістів, які втілювали в літературу життєтворчий метод. Як зазначила К. Еконен, «формування історії (наративу)

російського символізму з урахуванням гендерних аспектів вимагає окремого дослідження»¹.

Серед вище названих пар найбільшу зацікавленість викликають засновники «нової релігійної свідомості» - З. Гіппіус і Д. Мережковський, які дотримувалися неоплатонічної концепції природи кохання, а також представники протилежних поглядів – В. Брюсов і Н. Петровська. Деякі аспекти їхньої спільної творчості були представлені в роботах Д. Гроссман, О. Лаврова, О. Матіч, М. Михайлової. Однак поза увагою дослідників залишилася проблема гендерної репрезентації філософії кохання в метатекстовому просторі їхньої творчості.

Отже, **актуальність** пропонованого дослідження викликана необхідністю прочитання спадщини російських символістів як «Універсального Тексту» (З. Мінц) гендерного літературного поля Срібного віку, що є причиною і результатом життєтворчості письменників-символістів, у якій головну роль відіграє філософія кохання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах наукової теми «Поетика літературно-художнього твору: теоретична, онтологічна, функціональна, інтермедіальна» (Державний реєстраційний номер 0018U0011041), що розробляється кафедрою теорії та історії української і світової літератури філологічного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Тему роботи затверджено на засіданні Вченої ради Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 10 від 25 квітня 2018 р.).

Мета дослідження – з'ясування специфіки гендерної репрезентації філософії кохання у прозі творчих пар символістів: З. Гіппіус – Д. Мережковський і В. Брюсов – Н. Петровська.

Заявлена мета вмотивовує розв'язання таких **завдань**:

1) внести уточнення до опису історії становлення гендерології як науки і з'ясувати основні тенденції сучасного вивчення гендерного аспекту літератури;

2) визначити методологічні підходи до вивчення гендерної репрезентації прози символістів;

3) з'ясувати основні ідеї філософії кохання і статі, що склалися в особливій атмосфері культури Срібного віку;

4) простежити розвиток філософії кохання як теології статі у прозі З. Гіппіус і Д. Мережковського;

5) розглянути форми гендерної репрезентації життєвої романної історії відносин В. Брюсова і Н. Петровської в їхніх «текстах життя» і «текстах мистецтва», що реалізують життєтворчий метод символістів.

Об'єкт дослідження – твори художньої, нефікційної та публіцистичної прози В. Брюсова, З. Гіппіус, Д. Мережковського і Н. Петровської, які є

¹ Эконен К. Творец, субъект, женщина: стратегии женского письма в русском символизме. Москва: НЛЮ, 2011. С. 108.

найбільш показовими для вивчення філософії кохання, гендерних поглядів та специфіки творчого діалогу вказаних авторів, а саме:

- індивідуальна проза: В. Брюсов – щоденники, статті «Священна жертва», «Пристрасть», роман «Вогняний Янгол», збірка оповідань «Ночі і дні»; З. Гіппіус – щоденники «Contes d'amour», «Про Колишнього», спогади «Дмитро Мережковський», художня проза 1890 – 1910-х рр., статті «Закоханість», «Звіробог», «Про кохання», «Арифметика кохання»; Д. Мережковський – трилогія «Христос і Антихрист», «Італійські новели» (1895 – 1997 рр.), філософсько-критична проза «Акрополь», «Лев Толстой і Достоевський», «Новий Вавилон», «Вночі про Сонце», «Про нове значення давньої трагедії», «Таємниця Трьох. Єгипет і Вавилон», «Таємниця Заходу. Атлантида – Європа», «Трагедія цнотливості і хтивості»; Н. Петровська – збірка оповідань «Sanctus amor», книга «Спогади», рецензії;

- спільна проза: В. Брюсов і Н. Петровська – «Листування: 1905 – 1913»; З. Гіппіус, Д. Мережковський, Д. Філософов – драма «Маків цвіт».

Предмет дослідження – гендерний аспект творчості письменницьких пар Срібного віку.

Методи дослідження. Для вирішення окреслених завдань було використано такі методи:

- описовий, культурно-історичний і порівняльно-історичний методи використовувалися при розгляді історії розвитку гендерних досліджень і задля характеристики уключеності В. Брюсова, З. Гіппіус, Д. Мережковського і Н. Петровської у літературне поле Срібного віку;

- біографічний – при співставленні біографічних фактів і особистісних характеристик письменників як визначальних моментів їхньої гендерної репрезентації у творчості;

- герменевтичний – при інтерпретації зазначених текстів В. Брюсова, З. Гіппіус, Д. Мережковського і Н. Петровської з точки зору принципів діалогічності, контекстуальності, варіативності, емоційності, цілісності і толерантності;

- компаративний – при зіставленні жіночого і чоловічого поглядів на проблеми творчості, філософії кохання і статі письменників, а також при зіставленні концепцій філософії кохання означених пар письменників;

- психоаналітичний – при розгляді гендерної ідентичності письменників у репрезентації та впливу літературних образів на «життєвий сценарій».

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці з проблем гендерних досліджень і феміністської критики (вітчизняні: Н. Зборовської, Т. Гундорової, В. Погребної; зарубіжні: С. Гілберт і С. Губар, А. Колодни, Т. Мой, Е. Сіксу, Е. Шовалтер); літературного психоаналізу (Е. Берна, Н. Зборовської, З. Фрейда, К. Юнга); теорії тексту і автора (Р. Барта, М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Б. Кормана, Ю. Крістевої, М. Фуко, У. Еко); наратології (Ж. Женетта); «нового історизму» (А. Анісімової, О. Еткінда); філософії кохання Срібного віку (Н. Джежер, Я. Саричева, В. Шестакова); дослідження життя і творчості символістів (М. Богомолова, Д. Іоффе, Л. Колобаєвої, О. Лаврова, З. Мінц, А. Пайман, В. Ходасевича); гендерних

досліджень творчості письменників і філософів Срібного віку (К. Еконен, О. Матіч, М. Михайлової, О. Рябова, Ш. Шахадат).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше: реалізована власна стратегія порівняльного гендерного аналізу прози представників творчих письменницьких пар, яка зумовлена необхідністю уведення до гендерного літературознавства досліджень чоловічої і жіночої співтворчості; структуровані етапи розвитку теорії жіночих досліджень літератури ХХ ст.; розглянуті як імагологічний контекст культури гендерні стереотипи епохи, що зазначені у текстах філософів Срібного віку; простежені гендерна репрезентація і погляд на природу та сенс кохання З. Гіппіус і Д. Мережковського, В. Брюсова і Н. Петровської з використанням метафоричного поняття «гендерне дзеркало»; визначено, що ігрова стихія епохи або карнавалізація (М. Бахтін) в амбівалентному вираженні породжує життєтворчий метод символістів і дозволяє автору по-різному кодувати своє «я», використовуючи і варіант зміни статевої/гендерної ідентичності.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукової бази гендерних досліджень у літературознавстві, опрацюванні методології розвідки гендерного аспекту творчості письменницьких пар та їхньої гендерної репрезентації у прозі як реалізації стратегії «*Gender mainstreaming*» (гендерне інтегрування).

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані при розробці навчально-методичних посібників і навчального контенту дисциплін «Гендерні дослідження у філології й освіті» та «Історія російської літератури (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)», а також під час читання загальних і спеціальних лекційних курсів та для підготовки курсових, бакалаврських і магістерських робіт із гендерної проблематики в літературі.

Особистий внесок автора. Дисертація й усі опубліковані статті написані автором одноосібно.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення і результати роботи представлені у виступах на міжнародних наукових конгресах і конференціях: «Російська мова та література: проблеми вивчення та викладання в Україні» (Київ, 25 – 26 листопада 2003 р.), II Російський культурологічний конгрес з міжнародною участю «Культурне розмаїття: від минулого до майбутнього» (Санкт-Петербург, 25 – 29 листопада 2008 р.), «Інформація та культура в забезпеченні сталого розвитку людства» (Маріуполь, 9 листопада 2016 р.), «Сучасність класики», пам'яті професора Р. М. Піддубної (Харків, 22 – 24 вересня 2016 р.), «Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії». Присвячена 80-річчю доктора філологічних наук, професора Таранця В. Г. (Одеса, 23 – 24 березня 2018 р.), «Інтернаціоналізація вищої освіти України в умовах полікультурного світового простору: стан, проблеми, перспективи» (Маріуполь, 18 – 19 квітня 2018 р.), «Нефікційна література: статус, еволюція, рецепція, поетика від давнини до сучасності» (Луцьк, 20 – 21 квітня 2018 р.), «Аналіз та інтерпретація художнього тексту: проблеми, стратегії, дослідження» (Київ, 11– 12 травня 2016; Київ, 26 – 27 квітня

2018 р.), «Сучасний вимір філологічних наук» (Львів, 20 – 21 липня 2018 р.), «Наука без кордонів – розвиток в ХХІ столітті – 2018» (Будапешт, 26 серпня 2018 р.). А також на звітних науково-практичних конференціях викладачів Маріупольського державного університету «Актуальні проблеми науки та освіти» (Маріуполь, 1 лютого 2008 р.; Маріуполь, 3 лютого 2017 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 16 наукових праць, із них – 7 статей у фахових виданнях України, 1 – в іноземному науковому виданні, 3 – у наукових виданнях, що входять до міжнародної наукометричної бази даних *Index Copernicus International* (Республіка Польща), а також 7 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів (з відповідними підрозділами), висновків та списку використаної літератури (402 позиції). Загальний обсяг дисертації – 212 сторінок, із них 175 (8 д.а.) – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** подано загальну характеристику роботи: обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету і завдання, об'єкт і предмет дослідження, з'ясовано методи дослідження, висвітлено його наукову новизну, теоретичне та практичне значення, схарактеризовано ступінь апробації результатів дисертації, визначено структуру та обсяг роботи.

Перший розділ **«Гендерний аспект вивчення літератури: історія питання і методологія дослідження»** містить чотири підрозділи, в яких описана історія становлення досліджень із проблем гендеру з внесенням уточнень до існуючих поглядів, висвітлені основні тенденції в сучасному вивченні гендеру в літературознавстві, зокрема у російській літературі, та описана методологія розвідки гендерного аспекту у фікційній та нефікційній прозі символістів.

У підрозділі 1.1. **«Виникнення і розвиток гендерних досліджень»** з'ясовано, що уявлення про появу статей у різних культурах започатковане у космологічних міфах, де чоловік і жінка – частини цілого, як запорука продовження людського роду. Процес соціалізації статей розглядався і описувався, починаючи з Античності; це свідчить про те, що появі гендерології передували багатовікова «філософія статей», теорія статевих ролей і жіночі дослідження. Використання терміну «гендер» розповсюджене в англomовному науковому середовищі з середини 1950-х рр. Значну роль у процесі його закріплення в науці у 1960-х рр. відіграв психолог Р. Столлер, який використав поняття «*gender*» у значенні «соціальна статева репрезентація». У середині 1970-х рр. Г. Рубін, створюючи дослідження шляхом критичного розгляду праць з антропології К. Леві-Стросса, психоаналізу З. Фрейда та політекономії К. Маркса і Ф. Енгельса, започатковує концепцію міждисциплінарних гендерних досліджень, які використовують результати і методологію дисциплін-підґрунтя, а також уводить термін «гендер» у коло жіночих досліджень, де він набув широкого використання. Визначено, що за піввікову історію це поняття здобуло популярність та декілька шляхів розвитку, а саме:

дослідження гендерної і статевої ідентичності в психології, ендокринології та біології, уведення понять «гендерний дисплей», «гендерна роль», «створення гендеру» (І. Гоффман, Д. Зімеман, Р. Столлер, К. Уетс, Р. Унгер та ін.); вивчення гендеру як соціально нав'язаного статусу жінки чи чоловіка, використання терміну в антропології, феміністському або маскулінному дискурсах, розгляд проблем влади та пригнічування (Д. Батлер, Р. Брайдотті, М. Віттінг, О. Вороніна, М. Кімел, І. Кон, Н. Пушкарьова, Г. Рубін, А. Річ, Л. Татл та ін.); вивчення гендеру як співвідношення статей і проявів гендерної метафори (Р. Коннелл, Д. Лорбер, Т. де Лоурентіс, Ш. Ортнер, Р. Хоф). Усі три аспекти нерозривно поєднані, але мають різний пафос і спрямованість.

Підґрунтям сучасного розуміння кола гендерних досліджень стала думка Л. Аусландер про об'єднання під цією назвою «жіночих», «феміністичних», «чоловічих» і «*queer*» теорій та дослідницьких перспектив, тому, незважаючи на спроби розмежування «*Women's Studies*» і «*Gender Studies*», продовжується тенденція звернення до «жіночого питання», що свідчить про неможливість обґрунтування методології гендерних досліджень літератури без опертя на досвід жіночих розвідок.

Опис історії розвитку жіночих досліджень літератури окремо здійснений у підрозділі 1.2. **«Історія і теорія жіночих досліджень літератури ХХ століття»**. Виділені три етапи розвитку цих досліджень у Європі та США: андрогінний (до 1960 р.), в якому жіноча творчість розглядається у загальнолітературному процесі, але з точки зору емансипації (В. Вулф і С. де Бовуар); феміністський (1960-1980 рр.) – час становлення феміністичної літературної теорії, заснованої на дослідженнях С. Гілберт і С. Губар, М. Еллманн, А. Колодни, Е. Сіксу, Е. Шовалтер та інших; гендерний (із середини 1980-х рр.) – період глобального інтересу до проявів гендерної самоідентифікації особистості, квір-творчості (Дж. Батлер, Е. Кософські-Седжвік), гендерної метафори (О. Клінг, Р. Коннелл, Л. Едмондсон) і співвідношення статей (Р. Хоф, Е. Шоре та ін.). З'ясовано, що особливе значення для сучасної літературної гендерології мають статті В. Вулф, насамперед есе «Свій простір», в якому було окреслене коло проблем статевого/гендерного поля літератури, визначене методологічне підґрунтя гендерних досліджень як співвідношення статей. Спираючись на її тезу про віддзеркалювання чоловічого *ego* у жінці, нами було введено метафоричне поняття «гендерне дзеркало».

У підрозділі 1.3. **«Погляд на російську літературу ХІХ – поч. ХХ ст. з точки зору гендеру»** зазначено, що теорія розгляду художніх творів і літературних образів з погляду статевої/гендерної репрезентації та порівняльний аналіз літературної практики жінок і чоловіків почали розвиватися у російському літературознавстві ще в ХІХ ст. Гендерна проблематика була започаткована роботами В. Белінського, продовжена М. Чернишевським та символістами, які поцінювали творчість жінок. Однак більшість критиків уважали жіночу літературу «письмом дилетантів» (І. Савкіна), намагаючись не помічати жіночих інновацій та впливу на чоловічу літературу. Зважаючи на існуючі шаблони жіночої і чоловічої прози,

письменники обох статей вдавалися до літературних містифікацій, використовуючи псевдоандроніми та псевдогініми, що ніяк не впливало на їхню ідентичність. Гендерна співтворчість мала поодинокі приклади у класичному періоді російської літератури (О. Пушкін і Н. Дурова, М. Некрасов і А. Панаєва), але у Срібному віці такі творчі тандеми набули популярності (В. Брюсов і Н. Петровська, І. Бунін і Г. Кузнєцова, Г. Ахматова і М. Гумільов, З. Гіппіус і Д. Мережковський, Л. Зінов'єва-Аннібал і В'яч. Іванов). Ці стосунки, як і філософські пошуки епохи, спиралися на бажання зрозуміти іншого, усвідомити подібність і відмінність. Ці пари пов'язують близькі довірчі стосунки, схарактеризовані в щоденниках, листах і спогадах, які, на думку багатьох дослідників (М. Богомолова, О. Лаврова, О. Матіч, М. Михайлової та ін.), є безцінним матеріалом в якості літературних текстів, що увібрали в себе риси сповідальної, діалогічної і мемуарної прози, а також як важливий біографічний матеріал, що дозволяє визначити основні ідеї їхньої філософії кохання та гендерної ідентичності.

Спроба розробити власну стратегію вивчення прози творчих пар письменників у гендерному аспекті, яка поєднує загально-гуманітарну західну традицію з академічним літературознавством, здійснена у підрозділі 1.4. **«Проблема гендерної методології в літературознавстві»**. Вона спирається на біографічний метод Сен Бьова, що робить важливим вивчення нефікційної прози авторів як біографічного документа; на діалогічність М. Бахтіна, структуралістські і постструктуралістські теорії Р. Барта, Ж. Женетта, Ю. Крістевої, Ю. Лотмана, М. Фуко про вивчення художнього тексту в контексті та його наративу, про особливу роль автора у народженні, житті та розумінні твору, про вплив літературного поля на творчість автора, його сприйняття сучасниками; це створює інтертекстуальність та метатекстуальність епохи, що також входить до кола інтересів «нового історизму» (П. Бурд'ю, О. Еткінд). Визначені аспекти розглядаються як гендерна репрезентація письменників із урахуванням поглядів класиків феміністської критики (С. Гілберт і С. Губар, Е. Сіксу, Е. Шовалтер) на співвідношення статей у творчому процесі, створенні образів та ставленні до гендерних стереотипів.

У другому розділі **«Філософія кохання Зінаїди Гіппіус і Дмитра Мережковського в контексті релігійно-філософських пошуків Срібного віку»** зазначено, що подружжя Мережковських своєю творчістю і особистим життям декларує неохристиянське сприйняття кохання та нові стосунки у шлюбі. Вони стали головними творцями того оригінального культурного явища, що заведено називати Срібним віком, розгляду якого присвячений підрозділ 2.1. **«Срібний вік – особлива соціокультурна епоха»**. Описані духовні, політичні та економічні реалії Срібного віку, з'ясовані проблеми визначення меж та назви епохи. Зазначено, що на літературному полі Срібного віку формується нова свідомість, розуміння релігії, природи людини; водночас співіснують різні форми культури і суспільних настроїв. Літературне життя набуває широкого розмаїття, створюється велика кількість видань, проводяться лекції, засідання, семінари, що дає можливість письменникам жити лише

літературною працею і ставати публічними особами. Однією з головних тем дискусій і тогочасних публікацій була філософія кохання або «теологія статі» (О. Вороніна), що стало засадничою художньою та життєвою практикою символістів.

У другому підрозділі **«Основні теорії філософського дискурсу Срібного віку про кохання і статі»** викладене дослідження питань статевого кохання і залежності особистості від статевої ідентичності, які посіли чільне місце у філософському дискурсі Срібного віку. Велике значення для гендерних уявлень символістів мали теорії Вол. Соловйова про статево кохання та Вічну Жіночність, М. Бердяєва, В. Розанова, Д. Мережковського та інших митців про природу кохання і роль статі, що ґрунтуються на ідеях Платона, Й. Гете, Ф. Достоєвського та полемізують із А. Шопенгауером, Е. Гартманом, З. Фрейдом. Визначено, що особливу роль у розумінні проблем статі початку ХХ ст. відіграла книга О. Вейнінгера «Стать і характер», в обговоренні якої викристалізуються погляди М. Бердяєва, А. Белого, З. Гіппіус, Д. Мережковського, В. Розанова, П. Флоренського та з'ясовується головна проблема – ставлення до творчості як до чоловічого начала. Однак у ставленні до кохання перевага надається жінці, тому що вона є геніальною в ньому, а чоловік – «лише талановитим» (М. Бердяєв), бо в нього є ще інші справи. Отже, у філософії і літературі виструнчилися образи жінок та чоловіків, які є підвладними існуючим стереотипам, що сформувалися в російському суспільстві і теж стали фактором свідомості Срібного віку. Зазначено, що пріоритет залишається за авторами-чоловіками, які створюють імагологічний контекст, де в якості образу «іншого» виступає жінка. Це співвідношення порушується зміною соціальної ролі жінки на початку ХХ ст., ставленням до її творчості та новою релігійною свідомістю.

З'ясовано, що коло інтересів течії «нова релігійна свідомість» було визначене подружжям Мережковських; це питання досліджене у підрозділі 2.3. **«Зінаїда Гіппіус і Дмитро Мережковський – подружжя “нової релігійної свідомості”»**. Розанівському «відпадинню від смерті» у народженні нащадків вони протиставили «еротичну утопію» (О. Матіч), що будується на дівочтві. Однією із головних проблем філософії кохання вони уважали дихотомію духу і плоті, яку намагалися подолати за допомогою платонічних стосунків та закоханості у третього, що зумовило укладання потрійного шлюбу з Д. Філософовим. Творчою реалізацією цього тріумвірату стала драма «Маків цвіт», у якій було висловлене їхнє ставлення до подій першої російської революції та задекларовано ідею нового розуміння життя і кохання. Встановлено, що З. Гіппіус і Д. Мережковський створювали містифікації, друкуючи вірші і статті під іменем одне одного, а потім оприлюднювали твори вже під іменем безпосереднього автора, що також засвідчувало їхню ідею соборності. Кожен проект Мережковських був результатом їхньої співтворчості, демонстрацією двоєдності, яка виявлялася у філософських поглядах, громадській діяльності та літературній творчості. Розвиваючи тези одне одного, вони створювали власні концепції філософії кохання, які більш докладно розглянуто у четвертому і п'ятому підрозділах.

У підрозділі 2.4. «Філософія кохання у прозі Дмитра Мережковського» визначено, що становлення і розвиток його філософії кохання пов'язані з неохристиянськими поглядами, прихильністю до культури Стародавньої Еллади, Середньовіччя, Ренесансу та впливом російської класики, зокрема О. Пушкіна, Ф. Достоєвського, Л. Толстого. У світогляді Д. Мережковського носіями ідеального кохання постають літературні герої: Іпполит (Еврипід), бідний лицар (О. Пушкін), князь Мишкін (Ф. Достоєвський), а символом вічної закоханості він визначає образ А.М.Д. (Alma Mater Dei), в якому для нього об'єдналися материнські культу усіх релігій, що пов'язане з його особистим ставленням до рідної матері. Встановлено, що тексти пушкінських поезій «Легенда» і «Пісня Франца» справили значний вплив на життєвий сценарій письменника. З. Гіппіус також зверталась до пушкінського тексту у критиці та оповіданнях. Художня проза Д. Мережковського, яка, за його власним переконанням, є частиною єдиного з іншими текстами макротекстуального утворення, репрезентує ідею подолання дихотомії духу і плоті через відмову від пристрасного кохання.

Зазначено, що особливу роль у трилогії Д. Мережковського «Христос і Антихрист» відіграє статуя Афродіти, яка «помирає» і «народжується» знову, що символізує вічність кохання і вічну цінність культури Еллади, але водночас приносить зваблівість пристрасності та смерть, що створює особливо дискусійним її образ як «Білої Дияволки», який сучасники асоціювали з харизматичною дружиною автора. Земними копіями богині за допомогою порівнянь і асоціацій оповідача та інших героїв стають героїні романів трилогії. Якщо в «Смерті Богів» Афродіта відображається у прекрасній Арсиної, яка втілила риси інших богинь і прийшла до високого розуміння християнської любові, то в наступних романах ми спостерігаємо зниження образів (відьма Касандра, дворова дівка Афроська), пристрасність до яких викликає у героїв усвідомлення своєї слабкості перед зваблівістю жіночої плоті, що несе смерть. Визначено, що ідея переваги платонічного кохання над шлюбом і вульгарністю пристрасності, неохристиянські погляди автора, які об'єднують античні культури і християнство, також втілені в його новелах з італійського життя періоду Ренесансу. Він вибудовує сюжети новел у дусі психологічної традиції «Декамерона», грає на мінливості долі і критикує церковну догматику. Художній світ творів Д. Мережковського свідомо умовний, а герої чітко наслідують настанову автора-філософа, для якого головним виступає втілення своїх власних поглядів та ідей. Як і визначний іспанський драматург Педро Кальдерон, він проводить своїх героїв через випробування вірою до поклоніння Христу, бо в любові до нього Д. Мережковський вбачає справжній сенс кохання.

З'ясовано, що у безпосередньому зв'язку з філософськими ідеями Д. Мережковського формувалася концепція філософії кохання його дружини, про що йдеться у підрозділі 2.5. «Гендерно-варіативна репрезентація роздумів про кохання Зінаїди Гіппіус». Зазначено, що з моменту входження до літературного поля Срібного віку її особистість і творчість були у центрі уваги побратимів по перу, критиків і світських пліткарів. Вона створювала свій карнавалізований образ, для чого використовувала у житті та творчості маски

дівоцтва, фатальної жінки, «декадентської Мадонни», хлопчика або чоловіка, звертаючись до крос-дрессingu, «травесті» і псевдоандронімів. Така поведінка була зумовлена прагненням до руйнування гендерних стереотипів і реалізації тези Ф. Ніцше про людину-актора. Засадничим документом, що свідчить про її пошуки власної концепції кохання та дає відповіді на багато складних питань про визначення її гендеру, став щоденник «Contes d'amour» за 1893 – 1904 рр. Інтимний бік життя подружжя, відтворення подій і пояснення вчинків презентовані також у щоденниках «Про Колишнього», «Літературний щоденник» та у спогадах «Дмитро Мережковський», які стали «текстом життя» особливого шлюбного роману, що створював півстоліття їхню «еротичну утопію».

Особливу увагу привертає художня проза З. Гіппіус, у якій авторка переносить Ероса зі сфери заземленого побуту у сферу «таємничого», що пов'язане із закоханістю героїв («Міс Май», «Яблуні цвітуть», «Сутінки духу», «Чортова лялька»). Її герої стикаються із новим почуттям, яке не можуть визначити і зрозуміти; воно руйнує їхнє звичне розуміння кохання та плину життя. Для її творів характерні образи жінок, які висловлюють близькі до неї ідеї. Це варіація «нової жінки», для якої життєвий побут зі звичайними турботами дружини, матері, домогосподарки є не цікавим, але вона особистість не «колонтаївська», а «просвітлена»: їй відкрилася нова правда, віра; ця жінка знає «секрет» кохання та звертає його до Того, чия любов проектується на почуття людей, до якого її почуття спрямовані через коханого (Май Ейер «Міс Май», Марта «Сутінки духу»), або вона намагається розібратися у своїх почуттях (Валентина «Златоцвіт»). Зазвичай кохання у творах З. Гіппіус трагічне, іноді воно призводить до розлуки, після якої залишається хворобливе розуміння нездійсненності чудесного («Міс Май»), а іноді – до трагічної розв'язки – вбивства («Златоцвіт») або самогубства («Яблуні цвітуть»). Розуміння кохання у роздумах її героїнь є синхронним пошукам автора, що простежується при зіставленні часу написання художніх текстів із записами у її щоденниках та есе. Навіть якщо героєм-оповідачем виступає хлопчик чи чоловік, тема кохання та жіноча проблематика все одно залишаються головними («Вічна жіночність»). Уже в еміграції З. Гіппіус формулює досить чітке уявлення про кохання і стверджує у статтях «Про Кохання» і «Арифметика кохання», які доводять, що нетипова для її часу гендерна ідентичність нав'язана прагненням до андрогінії у вейнінгеріанському сенсі.

Третій розділ «**Кохання як основа життєтворчості Валерія Брюсова і Ніни Петровської**» присвячений дослідженню альтернативного погляду на природу кохання, який демонструють автори московського кола символістів В. Брюсов і Н. Петровська.

У підрозділі 3.1. «**Життєтворчий метод символізму**» визначено, що символісти продовжують традицію романтиків, поєднуючи життя і літературу. Засадами їхнього творчого методу є уявлення про «Універсальний Текст» (З. Мінц), у якому об'єднуються «тексти мистецтва» і «тексти життя», де одні доповнюються іншими. Героєм творів символістів стає «кінетичний персонаж» (Д. Іоффе), який живе в обох текстах. Окрім того, символісти сприймають

життя як створований міф, що дозволяло змішувати явища, які належать до різних епох, та реальні події з художнім вимислом. Однією з найбільш відомих життєвих романних історій слугували стосунки В. Брюсова та Н. Петровської.

З'ясовано, що подвійним его-документом їхніх стосунків стала книга «Листування: 1905 – 1913», яка розглядається у підрозділі 3.2. – **«Епістолярний діалог Валерія Брюсова та Ніни Петровської»**. Початок і фінал книги репрезентують відповідність «гендерному дзеркалу» (за тезою В. Вулф), де погляди В. Брюсова, як автора перших трьох листів, що транслюють маскуліність, переможність у дусі «Veni, vidi, vici», віддзеркалилися набагато збільшеними у фемінних листах Н. Петровської останніх трьох років спілкування, що містять істеричні прояви кохання, образи, болю, смутку. Визначено, що В. Брюсов реалізує обраний для себе образ Дон-Жуана, а Н. Петровська намагається протистояти нав'язаному їй статусу святої або відьми. «Листування» є головним документом, який доповнює та уточнює обставини, що знайшли художнє відтворення у їхніх «текстах мистецтва».

Підрозділ 3.3. **«Текст і контекст роману Валерія Брюсова «Вогняний Янгол»** присвячений аналізу головного «тексту мистецтва», який увібрав історію романних стосунків пари. З'ясовано, що твір «Вогняний Янгол» став магічною провокацією автора, об'єднав епоху Реформації у Німеччині і початок ХХ ст. у Росії, змалював правду життя через призму законів художнього світу, де сучасники існують під масками людей XVI ст., а історичні та літературні постаті виражають сучасні почуття та думки. Текст роману демонструє свою відкритість у діалозі з нефікційними текстами учасників подій (А. Бєлий, В. Брюсов, Н. Петровська, В. Ходасевич та ін.), а також із художніми текстами, що йому передували («Ідіот» Ф. Достоєвського, «Фауст» Й. Гете), або з'явилися пізніше («Чистий понеділок» І. Буніна). Головною темою цього полілогу є погляд на природу і значення кохання. В. Брюсов стверджує ідею нескінченного духовного пошуку людини, її прагнення знайти «ключі до таємниць», пізнати незбагненне і зрозуміти, як у згубному коханні-пристрасті відбивається вічна боротьба божественного і диявольського начал у людині. Для цього він занурює своїх «кінетичних персонажів» у атмосферу меніппеї, де містична символіка поєднується з еротикою, «нетряним натуралізмом», який «звільняє слово від історичних обмежень, що тягне за собою абсолютну сміливість філософського вимислу і уяви»², зображуючи правду життя через призму законів художнього світу, продовжуючи в мистецькому полі тексту дискурс літературного поля Срібного віку. Він змальовує кохання героїв як пристрасне, земне почуття, як «двобій фатальний» (Ф. Тютчев), протиставляючи його дівоцтву Мережковських і молодших символістів, а свою демонічну кохану – Софії Вол. Соловйова, як свого часу В. Шекспір, руйнуючи штучний естетичний канон куртуазного петраркізму, розповідав про своє кохання до «Смаглявої Леді».

Окремий підрозділ 3.4. **«Гендерно-маркований наратив у прозі Валерія**

² Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог и роман. *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму*. Москва, 2000. С.447

Брюсова і Ніни Петровської» присвячений розгляду малої прози пари, у якій автори використовують прийом *«gender shift»*, що демонструє їхнє володіння стилем представників протилежної статі та надає можливість творчого експерименту і розширення діалогічного зв'язку. В. Брюсов репрезентував своє майстерне володіння жіночим регістром художнього стилю в оповіданнях «У дзеркалі», «Добрий Альд», «Шара», психологічній драмі «Подорожній». Для своїх гендерних містифікацій він використовував різні прийоми нарації: щоденники, спогади, записки. Цікавим прикладом гендерно-маркованого оповідання у творчості В. Брюсова стала повість «Останні сторінки з щоденника жінки», де він зображує «нову жінку» і визначає образ оповідачки Nathalie як декадентський тип. Повість, так само, як і роман «Вогняний Янгол», містить варіант геометрії кохання у символістському баченні. Поведінка героїнь В. Брюсова виходить далеко за межі існуючого гендерного стереотипу; вони постають вершителями долі, але автор визначає для них лише одне традиційне поле діяльності – кохання.

Визначено, що багата літературно-критична спадщина Н. Петровської, яка публікувалася під псевдоандрономом Н. Останін, свідчить про її затребуваність у різних виданнях і володіння жанром, що зазначають і сучасники. Однак її художня спадщина доволі обмежена. Найбільш відомою є книга оповідань «Sanctus amor», що також відображає історію стосунків пари. На відміну від В. Брюсова, вона не намагається зрозуміти душу чоловіка, а радше хоче показати через свого героя, що жінкам відомі думки і бажання чоловіків, причому це ті думки, про які не говорять уголос. Наратив збірки поєднує жіночу ніжність із чоловічою логічністю, безпристрасністю і суворістю, він сповнений прихованою іронією, що зближує її манеру з німецьким варіантом прози С. Пшибишевського, який мав на письменницю дуже великий вплив. Заключним текстом романної історії стали «Спогади» Н. Петровської – книга вибачення і прощення, яка має цікаву рубрикацію, що визначає певні етапи і події. Авторка розповідає про людей літературного кола, якими вони були в побуті, про що говорили, що писали, як ставилися до того, що відбувається – все те, що сьогодні є сферою зацікавленості «нового історизму». Форма оповідання теж має свої особливості, які вирізняють її серед традиційної нефікційної прози; вона рясніє цитатами, художніми описами і образним викладом подій.

Творчість В. Брюсова і Н. Петровської є цікавим гендерним тандемом, у якому чітко простежується відповідність статевим/гендерним стереотипам. У В. Брюсова домінує маскулінність, яка реалізується в образах «Дон-Жуана», «ландскнехта», «чорного мага» тощо, а Н. Петровська ховає свою фемінність за образом декадентської «нової жінки». Головним джерелом життєтворчої сили для В. Брюсова і Н. Петровської є кохання, яке постає болючим, фатальним поєдинком і містичною пристрастю. Цікаво, що ані псевдоанронім Петровської-критика, ані художня проза, написана від імені представника протилежної статі не вплинули на їхню гендерну репутацію, на відміну від З. Гіппіус і Д. Мережковського, що пояснюється домінуванням традиційного погляду на прояв статевої приналежності через сексуальні стосунки.

У **висновках** узагальнено та систематизовано основні положення й результати дослідження.

Гендерні дослідження виникли у царині психіатрії та почали стрімко розвиватися з середини 1970-х рр. як міждисциплінарні, що стало реакцією на суттєві зрушення в житті європейського і американського суспільства, та засвідчило велику роль психології у житті людей. Сучасна гендерологія містить дослідження співвідношення статей, гендерної метафори і гендерної ідентичності, однак провідним методологічним аспектом залишаються феміністичні теорії і практики. У літературі теорія жіночих досліджень ХХ ст. пройшла шлях від андрогінних поглядів через феміністичну критику до літературної гендерології, яка сьогодні реалізує програму «*gender mainstreaming*». Засади порівняльних гендерних досліджень у літературі були закладені В. Вулф на першому етапі та розвинені в роботах сучасних дослідників (Т. Мой, Р. Хоф, Е. Шоре та ін.). У російському літературознавстві проблема жіночої творчості у співвідношенні з чоловічою розглядалася ще В. Белінським, М. Чернишевським та ін., які приділяли значну увагу проблемі розвитку російської літератури представниками обох статей. Досить поширеним явищем у російській літературі кін. ХVІІІ – поч. ХХ ст. були літературні містифікації з автором-маскою. Використання псевдоандронімів і псевдогінімів дозволяло не лише приховати авторство, а й являло собою своєрідну гру в гендерні стереотипи. Окрім того, предметом аналізу російської критики були образи-типажі, які спричинили великий вплив на поведінку і стереотипи російського суспільства, про що пишуть Ю. Лотман і Є. Тарланов. Багато в чому спостереження російських літературознавців збігаються із засадничими ідеями теорії жіночих досліджень у літературі та є сферою зацікавленості для створення, за висловом Ю. Лотмана, багатоголосої культури, своєрідним проявом якої можна вважати гендерні творчі пари, що і привернуло нашу увагу.

Популярність вивчення гендерного аспекту літератури народила прагнення до створення «гендерної поетики», яка поки що не отримала свого викінченого обґрунтування в літературознавстві. З огляду на думку М. Бахтіна про недоцільність створення ще однієї поетики, ми визначили методологічною основою нашого дослідження біографічний метод, теорії аналізу тексту і ролі автора в літературі представників структуралізму і постструктуралізму, які об'єднали з методологічними доробками жіночих досліджень і «нового історизму».

Літературне поле Срібного віку являє собою особливий соціокультурний простір, у якому творчість отримує економічну, політичну та етичну свободу. Предметом зацікавленості людей мистецтва стає антична культура, а особливе місце посідає вчення про Ерос і діонісійські практики, що створюють трагічний карнавал російської культури. Дослідження питань статевого кохання і залежності особистості від статевої ідентичності посіли чільне місце в філософському дискурсі (Вол. Соловйов, М. Бердяєв, В. Розанов, В'яч. Іванов та ін.), учасники якого, переважно чоловіки, окреслили межі гендерних метафор, що народило імагологічний контекст, де в ролі «іншого» виступає

жінка. Водночас зростає вплив «нових жінок», які руйнували гендерні стереотипи, що стало відмінною рисою культури Срібного віку.

Активним представником філософсько-літературного кола цього дискурсу виступило подружжя Мережковських, яке декларувало свою «теологію статі», що відповідала їхнім релігійним поглядам. На літературних прикладах («бідний лицар» О. Пушкіна, герої роману «Що робити?» М. Чернишевського та ін.) вони вибудовують «еротичну утопію», що полягає у закоханості, дівочтві та тришлюбності, які здатні подолати дихотомію духу і плоті. З. Гіппіус і Д. Мережковський створюють оригінальну творчу пару, в межах якої визначаються їхні індивідуальні репрезентації філософії кохання, що знаходять прояв у творчості.

Становлення і розвиток «теології статі» Д. Мережковського пов'язані з неохристиянськими релігійними поглядами і особливим впливом на нього культури Давньої Еллади, а також ідей Л. Толстого і Ф. Достоєвського, що ми спостерігаємо у статтях, есе та художній прозі. Особливу роль у його прагненні збагнути сутність кохання відіграє богиня Афродіта (Венера), яка є наскрізним образом трилогії «Христос і Антихрист», що, «помираючи» і «народжуючись» знову, символізує вічність краси, вічну цінність культури Еллади, але і вічну гріховність. Носіями ідеального кохання для Д. Мережковського постають Іпполит (Еврипід), бідний лицар (О. Пушкін), князь Мишкін (Ф. Достоєвський), а своїм девізом він визначає рядки: *«А.М.Д. своєю кров'ю / Начертал он на щите»* (О. Пушкін). Частотність звернення Д. Мережковського до образу «бідного лицаря» дозволила нам визначити його як психо-типологічну модель життєвого сценарію письменника, основою якого є обітниця стримування. Проблему рівності статей він розглядав як метафізичне питання про двополярність світу, про вічну, «нетутешню» чоловічу та жіночу протилежність. Прикладом цього слугували його особливі стосунки з дружиною.

Головні тези філософії кохання З. Гіппіус: поцілунок, закоханість, несприйняття фізичної близькості репрезентовані у нефікційній та художній прозі. Письменниця була в центрі подібної до карнавалу атмосфери Срібного віку і втілювала його ідеї у своїх творах і житті, використовуючи різні маски. Її усвідомлення гендерної ідентичності було продиктоване прагненням до андрогінії, про яку так багато тоді говорили у філософських колах, можливості поєднати в собі жіноче серце і чоловічий розум. Прикладом тому є її самовираження в наративі. Д. Мережковський захищав дружину від нападок критиків щодо її творчості і гендеру, пояснюючи природу цього критичного дискурсу виходом прози Гіппіус за межі традиційних для жінок тем і проблем. Уже в еміграції вона чітко сформулювала своє андрогінне уявлення про кохання і стать. Щоденники, листи і спогади подружжя та їхніх сучасників свідчать, що ініціатива створення філософсько-релігійної громади, журналу «Новий шлях», духовної тришлюбності належала З. Гіппіус; вона була досить діяльною і дуже переконливою, а Д. Мережковський теоретично обґрунтовував і оформлював філософські ідеї. Залишаючись односторонніми в головному, вони демонстрували розбіжність поглядів у деталях, захоплювалися іншими людьми,

якщо цього потребувало натхнення, і відстоювали одне одного в бурхливому дискурсі Срібного віку, що дозволяє схарактеризувати стосунки цієї творчої письменницької пари як приклад взаємного «гендерного дзеркала».

Альтернативний погляд на природу кохання подають автори московського кола символістів В. Брюсов і Н. Петровська – вони слугували прикладом життєтворчості, в межах якої триває традиція використання автопоетичної стратегії, що стала для них таїною і обов'язком. Життєтворчість визначила романність стосунків цієї пари, створивши їх «кінетичними персонажами» власних «текстів життя» і «текстів мистецтва», кожен із яких пропонує свою гендерно-орієнтовану інтерпретацію подій, віддзеркалює враження і оцінки того, що відбувалося, іноді з використанням у художніх творах прийому «*gender shift*», а разом вони створюють макротекст епізоду літературної історії Срібного віку. Відповідно, сприйняття читача одного з текстів поглиблюється при знайомстві з текстами інших «кінетичних персонажів» – це нефікційна та художня проза А. Белого, С. Ауслендера, С. Соколова, І. Брюсової та ін.

Серед текстів, що становлять макророман, найбільш цікавим для гендерного дослідження є «Листування: 1905 – 1913», що презентує жіночо-чоловічий епістолярний діалог у реальному часі, тяглістю майже десять років. Книга має, окрім традиційної порічної структури, внутрішню оригінальну композицію, вибудовану В. Брюсовим; вона реалізує його концепцію хронотопу історії кохання, що відповідає «гендерному дзеркалу», де він відобразився навіть утричі більшим. У зв'язку з цим роль Н. Петровської як співавторки обмежена і об'єктивована. Це «дзеркало» цілком співвідноситься з гендерними стереотипами і може слугувати матеріалом для більш докладного дослідження, що виходить за межі літературознавства, яке торкнеться не тільки «кінетичних персонажів» і тексту листів, але й осіб, які їх коментують.

Епістолярний діалог В. Брюсова і Н. Петровської відображається у їхньому художньому дискурсі, головним текстом якого став роман В. Брюсова «Вогняний Янгол», що відтворив історію їх життєвого роману в художньому світі епохи Реформації у Німеччині, і в якому знаходять продовження літературні та особисті взаємини автора. Кохання героїв проходить через випробування потойбічними силами та любовними трикутниками. Для роману характерна відкритість (У. Еко) і карнавалізованість (М. Бахтін), із використанням можливостей меніппейного оповідання (Ю. Крістева). Велике значення для розуміння різних рівнів тексту твору має життєвий і літературний контекст.

У збірках «Ночі та дні» В. Брюсова і «*Sanctus amor*» Н. Петровської вони обидва використовують прийом «*gender shift*», який реалізується у гендерно-маркованих оповіданнях від особи протилежної статі відносно автора, що дає їм можливість творчого експерименту і розширення діалогічного зв'язку. В. Брюсов створює узагальнені жіночі образи, які демонструють підсумок його роботи з вивчення жіночої душі, використовуючи типові для жіночої прози жанри щоденника і спогадів. Н. Петровська створює художню хроніку їхнього життєвого роману в імпресіоністичній стилізації, у якій, на перший погляд,

герой-наратор видається меланхолійним і сентиментальним, але у кінці читач відчуває в ньому індивідуаліста та егоїста, який відповідає поведінці В. Брюсова. Заключним текстом романної історії стали її «Спогади», де «Рената» ніби помінялася місцем із «Рупрехтом» і написала свою повість про нього, але без історичних масок. Мемуари, як і роман «Вогняний Янгол», закінчилися із виходом одного з героїв із трикутника. Це підтверджує, що головним джерелом життєтворчої сили для В. Брюсова і Н. Петровської було болюче, фатальне, містичне кохання, яке породжує різноманітні думки, ідеї та образи.

Отже, ми спостерігаємо різні концепції філософії кохання у прозових творах двох непересічних пар, що презентують полярні погляди на його природу, та спільність поглядів на його роль у життєтворчому методі символізму.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

- у яких оприлюднені основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Гармаш Е. В. Любовь-быт-история: к проблеме их взаимосвязи в романе В. Брюсова «Огненный Ангел». *Литературоведческий сборник*. Вып. 1. Донецк: ДонГУ, 1999. С. 99 – 104.
2. Гармаш Е. В. Тема Эроса в прозе Серебряного века (Д. Мережковский, А. Куприн). *Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки*. 2003. № 1. С. 18 – 22.
3. Гармаш Е. В. О двух реминисценциях в рассказе И. Бунина «Чистый понедельник». *Филологические исследования*. Выпуск 6. Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. С. 3 – 9.
4. Педченко Е. В. Что делают Фауст и Мефистофель в романе В. Брюсова «Огненный ангел»? *Філологічні дослідження*. Выпуск 15. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. С. 93 – 99.
5. Педченко Е. Класичні і некласичні любовні трикутники в прозі В. Брюсова. *Вісник ХНУ. Серія Філологія*. 2016. № 75. С. 179 – 183.
6. Педченко Е. В. Философия любви в прозе Зинаиды Гиппиус и Дмитрия Мережковского. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*. 2017. № 31. Том. 1. С. 81 – 84. (Index Copernicus International)
7. Педченко О. В. Богиня кохання у прозі Дмитра Мережковського. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип.5. Том 1. С. 26 – 30.

Статті в зарубіжних наукових періодичних виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних:

8. Педченко Е. В. Эпистолярный диалог Валерия Брюсова и Нины Петровской как гендерный эго-документ. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VI (52), Issue 177, 2018, September. Sp. 49 – 53. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-177VI52-12> (Index Copernicus International).

Статті у наукових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз даних, та не мають статусу фахових:

9. Педченко Е. В. Размышление о гендере и женском творчестве писателей-символистов и философов Серебряного века. *Вісник МДУ. Серія Філологія*. 2016. № 15. С. 25 – 32 (Index Copernicus International).

- які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. Гармаш Е. В. Русский символизм как «жизненно-творческий метод». *Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания в Украине: Сб. науч. тр. КНУ им. Тараса Шевченко*. Киев: 2005. С. 314 – 317.
11. Педченко Е. В. Взгляд на русскую литературу XIX века с точки зрения гендера. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*

«Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії» Присвяченої 80-річчю доктора філологічних наук, професора Таранця В. Г. 23 – 24 березня 2018 року, м. Одеса. Міжнародний гуманітарний університет, 2018. С. 35 – 39.

12. Педченко Е. В. «Андрогінний» етап жіночих досліджень. *Інтернаціоналізація вищої освіти України в умовах полікультурного світового простору: стан, проблеми, перспективи : матер. II міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Маріуполь, 18 – 19 квітня 2018 р. Маріуполь: МДУ, 2018. С. 584 – 586.

13. Педченко Е. В. «Серебряный век»: проблеми восприяття поняття. *Сучасний вимір філологічних наук: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*: м. Львів, 20-21 липня 2018 р. Львів: ЛОГОС, 2018. С. 65 – 68

- які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Педченко Е. В. К вопросу о преемственности культуры Серебряного века и эпохи Возрождения. *Второй Российский культурологический конгресс с международным участием «Культурное многообразие: от прошлого к будущему»*. Санкт-Петербург: ЭЙДОС, АСТЕРИОН, 2008. С. 180 – 181

15. Педченко Е. В. Античные традиции в культуре Серебряного века (из жизни литературной богемы). *Інформація та культура в забезпеченні сталого розвитку людства: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.*, Маріуполь, 09 листопада 2016 р. Маріуполь: МДУ, 2016. С. 62 – 64.

16. Педченко Е. В. Концепция любви в философии и поэзии. Владимира Соловьева. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів ХІХ підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ*. Маріуполь : МДУ, 2017. С. 276 – 278.

АНОТАЦІЯ

Педченко О. В. «Філософія кохання у прозі російських символістів: гендерний аспект (на матеріалі творчості В. Брюсова, З. Гіппіус, Д. Мережковського і Н. Петровської)». - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 «Російська література». – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2019.

Дисертація присвячена проблемі дослідження гендерної репрезентації філософії кохання у прозі символістів на прикладі метатекстів творчих пар Д. Мережковський – З. Гіппіус і В. Брюсов – Н. Петровська. З цією метою була реалізована власна стратегія порівняльного гендерного аналізу прози вказаних авторів, яка полягає в об'єднанні методів класичного літературознавства з новими напрямками, в тому числі жіночими дослідженнями і «новим історизмом». Внесені уточнення в історію становлення гендерології як науки і висвітлені основні тенденції в сучасному вивченні гендеру. Структуровані етапи розвитку теорії жіночих досліджень літератури у ХХ ст. та схарактеризовані основні доробки російської літератури ХІХ – поч. ХХ ст. у питаннях гендерної творчості.

З'ясовано, що З. Гіппіус і Д. Мережковський створили оригінальний творчий союз, у межах якого вони реалізували свою «еротичну утопію» (О. Матіч), розробляючи індивідуальні концепції, що дозволяє схарактеризувати стосунки цієї творчої письменницької пари як приклад взаємного «гендерного дзеркала». Альтернативний погляд на природу кохання демонструють автори московського кола символістів В. Брюсов і Н. Петровська, які будують відносини за «гендерним дзеркалом» у відповідності до тези В. Вулф. Життєтворчість визначила романність стосунків письменників, створивши «кінетичними персонажами» (Д. Іоффе) власних «текстів життя» і «текстів мистецтва», у яких кожен з них пропонує свою гендерно-орієнтовану інтерпретацію подій іноді з використанням прийому «gender shift».

Здійснено висновок, що представники цих двох непересічних пар мають спільний погляд на роль кохання у життєтворчому методі символізму та декларують у своїй художній та нефікційній прозі полярні концепції філософії кохання.

Ключові слова: філософія кохання, теологія статі, символізм, життєтворчість, гендер, «гендерне дзеркало», жіночі дослідження, еґо-документ, «текст життя», «текст мистецтва».

АННОТАЦИЯ

Педченко Е. В. «Философия любви в прозе русских символистов: гендерный аспект (на материале творчества В. Брюсова, З. Гиппиус, Д. Мережковского и Н. Петровской)». - Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук

наук по специальности 10.01.02 «Русская литература». – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2019.

Диссертация посвящена проблеме исследования гендерной репрезентации философии любви в прозе символистов на примере метатекстов творческих пар Д. Мережковский – З. Гиппиус и В. Брюсов – Н. Петровская. С этой целью была реализована собственная стратегия сравнительного гендерного анализа прозы указанных авторов, которая заключается в объединении методов классического литературоведения и новых направлений, в том числе женских исследований и «нового историзма». Внесены уточнения в историю становления гендерологии как науки и освещены основные тенденции в современном изучении гендера. Структурированы этапы развития теории женских исследований литературы в XX веке и описаны основные наработки русской литературы XIX-начала XX века в вопросах гендерного творчества.

Установлено, что З. Гиппиус и Д. Мережковский создали оригинальный творческий союз, в рамках которого строили свою «эротическую утопию» (О. Матич), разрабатывая индивидуальные концепции, оставаясь единомышленниками в главном, что позволяет охарактеризовать отношения этой творческой писательской пары как пример взаимного «гендерного зеркала». Альтернативный взгляд на природу любви демонстрируют авторы московского круга символистов В. Брюсов и Н. Петровская, строя отношения по «гендерному зеркалу» в соответствии с тезисом В. Вулф. Жизнетворчество породило романность отношений писателей, сделав «кинетическими персонажами» (Д. Иоффе) собственных «текстов жизни» и «текстов искусства», в которых каждый из них предлагает свою гендерно-ориентированную интерпретацию событий, иногда с использованием приема «gender shift».

Сделан вывод, что представители этих двух незаурядных пар имеют общий взгляд на роль любви в житнетворческом методе символизма и декларируют в своей художественной и документальной прозе полярные концепции философии любви.

Ключевые слова: философия любви, теология пола, символизм, житнетворчество, гендер, «гендерное зеркало», женские исследования, эго-документ, «текст жизни», «текст искусства».

SUMMARY

Pedchenko O.V. The philosophy of love in the prose by symbolists: the gender aspect (based on legacy of V. Bryusov, Z. Gippius, D. Merezhkovsky and N. Petrovskaya). – Qualifying thesis on the rights of manuscripts.

Thesis for a Candidate of Philology degree in the specialty (Doctor of Philosophy). 10.01.02 «Russian Literature» (035 – Philology). – National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv, 2019.

The dissertation is concerned with research of gender representation of the philosophy of love in the prose by symbolists on the basis of metatexts by such creative couples as D. Merezhkovsky – Z. Gippius and V. Brjusov – N. Petrovskaya. For this purpose, we have implemented our own strategy of comparative gender analysis of the prose by the aforementioned authors which lies in combining the

methods of classical literature studies with new directions, including women's studies and the “new historicism”. We have made amendments and additions to the history of formation of gender science and highlighted the main trends in modern research of gender. We have also structured the development stages of the theory of women’s research of literature in the 20th century and characterized the main achievements of Russian literature of the 19th-early 20th century in gender creativity issues.

We have discovered that Z. Gippius and D. Merezhkovsky created an ingenious creative union within which they created their “erotic utopia”(O.Matich) by developing individual concepts that are reflected in their legacy. The frequency of Merezhkovsky’s addressing the image of a poor knight in the texts has made it possible for us to determine it as a psycho-typological model of a life scenario realized through the vow of abstinence and unearthly love. Non-typicality of Gippius’s gender identity of her time is dictated by her aspiration for androgyny in the Weiningerian sense of the word. The deliberate game of sex/gender roles, masks and mystifications characteristic of her behavior and all the forms of her prose results from carnivalization of the walk of life led by literary elite of the Silver Age. Remaining like-minded in the main, Z. Gippius and D. Merezhkovsky afforded to express different points of view in details, to get fascinated by other people if inspiration allows it and to stand for one another in a stormy discourse of the Silver Age, which makes it possible to characterize the relations of this creative couple of writers as an example of mutual “gender mirror”.

It is determined that the alternative approach to the nature of love is demonstrated by authors of Moscow society of symbolists, such as V. Bryusov and N. Petrovskaya. Life creation determined the “love affair” character of the relations between V. Bryusov and N. Petrovskaya, making them “kinetic personages” (D. Ioffe) of their own “texts of life” and “texts of art”, each of them proposing his/her gender-oriented interpretation of events and reflecting his/her impression and evaluation of what was going on. Their co-authored book “Correspondence” depicts an epistolary dialog at the real time lasting almost ten years and has an internal ingenious composition built by Bryusov, which implements his concept of the chronotope of love history that corresponds to the “gender mirror”. In this respect, the role of N. Petrovskaya as the co-author of the “Correspondence” is limited and objectified. However, as a memoirist, in “Memoirs” she acts as the subject. Nevertheless, it does not change her sensualistic role of a woman who loves and forgives. The “Texts of art” by V. Bryusov and N. Petrovskaya are a mediated dialog realized in the literary world of the historical novel by V. Bryusov and N. Petrovskaya “Fire Angel” and their other novels, using the opportunities of the menippean-carnivalized narrative and the “gender shift” technique. The main source of life-creative strength for V. Bryusov and N. Petrovskaya is love that becomes a pain-causing and fatal duel and a mystical passion that gives birth to thoughts, ideas and images.

A conclusion is made that representatives of these two extraordinary couples have a common view of the role of love on the life-creative method of symbolism and declare polar concepts of the philosophy of love in their literary and non-fiction prose.

Key words: philosophy of love, sex theology, symbolism, life creation, gender, “gender mirror”, women's studies, ego-document, “text of life”, “text of art”.